

## HANEFİLİK VE MÂTÜRİDİLİĞİN BEKTAŞILIK ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ\*

**Mehmet ATALAN\***

Bektaşilikte, Kur'an'ın emrine ve Peygamber'in sünnetine dayanan asgari müştereklerden oluşan özgün bir Müslümanlık vardır. Ön planda tutulan dinî motifler, bütün Müslümanların üzerinde ittifak ettiği inanç ve ibadet esaslarıdır. Bektaşilikte ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret inancını kapsayan temel İslâm inançlarının oldukça merkezi ve yerleşik bir konumda olduğunu gözlemek mümkündür. Ulûhiyet-Rububiyet inancı, peygamberlik inancı ve Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velayet nurunu birlikte taşıması yönüyle, nübüvvet kurumu içerisinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ali sevgisi, Bektaşî düşüncesi ve geleneği ile beraber temel renklerini büyük ölçüde İslâm'dan almıştır. Bektaşilik, içerisindeki Sünnî unsurlar çerçevesinde ele alındığı zaman, genel olarak bunların *Hanefî-Mâtürîdî* özellikler taşıdığı, dolayısıyla önemli ölçüde *Hanefî-Mâtürîdî* din anlayışının hâkim olduğu görülecektir. Bu noktada Bektaşilikte var olan algı da, büyük ölçüde Hanefî-Mâtürîdilikten beslenmektedir. *Bektaşilikte* Mâtürîdîliğin kalıcı etkilerinin bulunduğu ifade edilerek, öncelikle itikâdi anlamda Ebû Mansûr Mâtürîdî (333/944)'nin düşünceleri kabul edilmiş olduğu görülecektir. Bu çerçevede, dinin öğrenilmesinde hem aklın hem de naklin öneminin vurgulanarak akla hakim bir rol verilmesi, imanın tanımından hareketle iman-amel ayrımının yapılması, yine din-şeriat ayrımına dikkat çekilmesi, ayrıca müminin daima ümitle korku arasında bir tutum içerisinde olması gerekliliği gibi hususlar, Bektaşilikteki Mâtürîdî etkilerin en somut göstergeleridir. *Bektaşilikte* özellikle fıkhi ve ameli konularda Hanefîlik'ten izler taşıdığı görülecektir. Bu çerçevede abdest, özellikle namaz, teyemmüm, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerle ilgili konulara bakıldığında bu izler bariz bir biçimde görülmektedir. Bektaşilikte namaz ibadeti, tüm ayrıntılarıyla ve Hanefî mezhebi esasları doğrultusunda ele alınmıştır. Namaz ibadetinin yanında abdestin farzlarının dört olarak sunulduğu ve başın dörtte birinin mesh edilmesi gerekliliğinin ifade edilmesi, Vitir namazının hükmünün vacip olarak belirtilmesi, ayrıca cuma, bayram, teravih ve cenaze namazlarının hükümleri ile eda edilmiş biçimlerinde Hanefî iz ve etkiler, çok açık bir şekilde görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Hanefîlik, Maturidilik, Bektaşilik, Alevilik*

### THE EFFECT OF HANAFISM AND MATURIDISM ON BEKTASHISM

In Bektashism, there is a unique application of Islam consisting of minimum commonalities based on Quran's commands and Prophets' tradition. Prioritized religious motives are the belief and worship principals that all Muslims are agreed. It can be easily observed that in Bektashism, the fundamental Islamic beliefs involving godhead, being a prophet, and after death are on the center. In terms of carrying godhead, prophecy, and the prophet's being authority, his holiness Ali love, Bektashi thought and tradition receive its basic colors from Islam. When Bektashism is explored within the framework of Sunni elements it encompasses, it can be seen that Bektashism carries Hanafi and Maturidi elements and Hanafism and Maturidism are the dominant ideas. At this point, it can be claimed that the conception in Bektashism is nourished by Hanafism and Maturidism. Permanent effects of

---

\* Bu makale Ahmet Yesevi Üniversitesi Avrasya Araştırma Enstitüsü ile Beşeri Bilimler Fakültesi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (Dintanu) Bölümü 16-18 Nisan 2015 tarihleri arasında Türkistan'da "Uluslararası Maturidilik: Dünü, Bugünü ve Geleceği" isimli Sempozyumda tebliğ olarak sunulmuştur.

\* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Mezhepler Tarihi Anabilim Dalı..

Maturidism can be seen in Bektashism, especially in terms of belief thoughts of Ebû Mansûr Mâturîdî (333/944). Within this framework, the priority of mind in the teaching of the religion, faith and practice difference, the different between religion and sharia, the necessity of Muslim's being in a position between hope and fear can be counted among the most tangible signs of the effect of Maturidism on Bektashism. In Bektashism, especially in Islamic and practical matters, the traces of Hanafism might be seen. These traces can become obvious in ablution, praying, tayammum, fasting, zakat and hadj. The praying in Bektashism is handled in accordance with the Hanafi sect fundamentals in all aspects. The effects of Hanafism is also remarkable in terms of being four fardhs of ablution, anointing one fourth of the head, obligation of command in Vitir praying, the commanding of Friday praying, salad el eid, and tarawih prayer.

**Keyword:** Hanafism, Maturidism, Bektashism, Alevism.

### Giriş

Hacı Bektâş Velî'nin düşünce ve öğretilerine geniş anlamda yer veren Bektâşi metinleri, Bektâşiliği benimseyen kitlelerin yaşam biçimine yön veren ritüel ve uygulamalar hakkında bize bilgi veren önemli kaynaklardır. Çok zengin bir içeriğe sahip olan bu eserler, aynı zamanda Bektâşi sûfîlerine yön verip rehberlik edecek bir yol haritası hüviyetine sahiptirler. Bunların yanında Bektâşiliğin mahiyeti, yapısı ve tarihsel gelişimini iyi anlayabilmek ve bu çerçevede doğru tespitlerde bulunabilmek için Bektâşi metinlerinin ciddi bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.

Bektâşilikte itikadi, fihki ve tasavvufi öğelere rastlanılabileceği gibi, sosyal işleyiş ve tarihsel arka planla ilgili bilgilere de tesadüf edilebilir. Bu anlamda Bektâşi metinlerinde farklı, fikri, siyasi, ilmi ve edebi açıdan bir renk tonlamasının mevcut olduğunu görebiliriz. Bu da Bektâşiliğin bir şekilde etkilendiği grupları, zümreleri, kişileri, fikirleri ve görüşleri tespit etmeyi kolaylaştırmakta, bunun da ötesinde tarikatın yaşadığı kimi değişimleri gözler önüne sermektedir. İşte Bektâşi metinleri bu anlamda özellikle üzerinde durulması gereken, dahası içerdiği bilgiler itibarıyla güncel durumda oluşan kimi soru ve sorunlara cevapların bulunabileceği türde zengin metinlerdir.

Bektâşi metinlerinin hangi teorik ve pratik, ya da terminolojik ifadesiyle hangi itikâdi ve fihki mezhep anlayışıyla yazıldığı, Bektâşi metinlerinin kaynağı ve ait olduğu Bektâşiliğin bağlı bulunduğu inanç evrenini göstermesi bakımından önemlidir. Ancak elimizdeki metinlerde bu eserlerin hangi mezhep anlayışına göre telif edildiği somut olarak yer almamaktadır. Çünkü Bektâşi metinleri içeriği itibarıyla tasavvufi-ahlaki tarikat metinleri olup, inanç esaslarının yer aldığı teoloji kitapları, ya da ibadet esaslarının anlatıldığı fıkıh kitapları değildir. Bu nedenle Bektâşi metinlerinde yer alan mezhepsel yaklaşımları ancak İslam Mezhepleri



Tarihi'nde, mezheplerin ayrışmasında önemli olan bazı siyasi yaklaşımlar söz konusu edilerek ortaya konabilir.

Anadolu'da yazılan *Makâlâtlar*, *Vilâyetnâmeler*, *Nefesler*, *Erkannâmeler*, *Gülbanklar*, *Fütüvvetnâmeler*, *Fakr-nâmeler* ve *Tercümanlar*,<sup>1</sup> insicamlı bir teolojiyi sürdüren mezhebî eserler olmaktan ziyade, tasavvufî nitelikli bir yapı içerir. Bu metinlerde ulûhiyet, nübüvvet ve ahiret inancını kapsayan temel İslâm inançlarının oldukça merkezi ve yerleşik bir konumda olduğunu gözlemlemek mümkündür. Ulûhiyet-Rububiyet inancı, peygamberlik inancı ve Hz. Peygamber'in nübüvvet ve velayet nurunu birlikte taşıması yönüyle, nübüvvet kurumu içerisinde önemli bir yere sahip olan Hz. Ali sevgisi, Bektâşî düşüncesi ve geleneği ile beraber temel renklerini büyük ölçüde İslâm'dan almıştır.<sup>2</sup>

Bektâşî metinlerinde çeşitli mezheplerin farklı görüşleri bazen iç içe bir görüntü arz edebilmekte ve bu anlamda senkretik bir yapı örneği ortaya çıkmaktadır. Hanefiliğin ve Mâtûrîdîliğin Bektâşiliğe etkileri belli bir süreç takibi merkeze alınarak incelenmesi, bu bakımdan son derece önemlidir. Dikkatle incelendiğinde, Bektâşilikte İslâm'ın bir çatı kavram olarak kullanıldığı görülmektedir. Bu durum İslâm'ın sadece bir din olarak kabulünü ifade etmemekte, aynı zamanda dinin temel inanç esaslarının ana hatlarıyla hazmedildiğini de ortaya koymaktadır. Dahası toplumsal olarak İslâm dinine mensubiyetin vurgulandığını çağrıştıracak türde formülasyonlar da Bektâşî metinlerinde yer almaktadır.

Bu noktada Bektâşilikte var olan algı da, büyük ölçüde Hanefî-Mâtûrîdîlikten beslenmektedir. Bektâşiliğin kendine özgü müstakil bir mezhep olarak algılanmasına engel teşkil eden sebep ise, yazılı kaynaklarından yola çıktığımızda, bu yapının farklı mezhebî unsurları içinde barındırıyor olmasıdır.<sup>3</sup> Orta Asya'dan Anadolu'ya gelen bazı Sufî tarikatları özellikle Yeseviliği takip eden Bektâşilik'te itikadi açıdan Mâtûrîdî Hanefilik hâkimdir. Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât'*ında *iman akıl üzeredir* ifadesi yer alır. Bu fikir Mâtûrîdî'nin görüşleriyle örtüşmektedir. Aynı şekilde İmam Mâtûrîdî, imanda artma ve eksilmeyi kabul etmez. Ona göre büyük günah imandan çıkarmaz. Hacı Bektâş Veli'nin *Makâlât'*ında bu görüşler aynen tekrarlanmaktadır. Bunlar Bektâşilikle Mâtûrîdîlik arasındaki ilişkiyi ortaya koyması bakımından önemlidir.<sup>4</sup>

<sup>1</sup> Bektâşî kaynakları ilgili geniş bilgi için bkz., Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektâşilik yazıları Aleviliğin yazılı kaynakları buyruk*, Ankara Okulu yay., Ankara 2008, 31 vd.

<sup>2</sup> Krş., Temel Yeşilyurt, "Alevî Bektâşiliğin İnanç Boyutu", *İslâmiyat*, VI/3 (2003), 29-30.

<sup>3</sup> Kutlu, *Alevilik-Bektâşilik yazıları*, 50.

<sup>4</sup> Bkz., Sönmez Kutlu, "İmam Mâtûrîdî ve Mâtûrîdîlik Söyleşi II", *Vatanbir Dergisi*, <http://www.sonmezkutlu.net>.



Mâtûrîdîlikte ve Hanefilikte kalıcı etkilerinin bulunduğu ifade edilerek, dinin öğrenilmesinde hem aklın hem de naklin öneminin vurgulanarak akla hâkim bir rol verilmesi, imanın tanımından hareketle iman-amel ayrımının yapılması, ayrıca müminin daima ümitle korku arasında bir tutum içerisinde olması gerekliliği gibi hususlar, Bektâşi metinlerindeki Hanefi-Mâtûrîdî etkilerin en somut göstergeleridir.<sup>5</sup> Bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere ona göre aklın olmadığı yerden imandan da bahsedilemez. Hacı Bektâş Velî bu yaklaşımı ile Ebû Hanife ve Mâtûrîdî gibi iman olgusundan hareket eden bir düşünür imajı çizerken, Ebû Hanife ve Mâtûrîdî'nin temsil ettiği akılcı-hadarî<sup>6</sup> dini söylemin bir temsilcisi olduğunu ortaya da koymaktadır.

## 1. Etkinin Boyutları

### 1.1. İman Anlayışı ve Amentü Formülasyonu

Bektâşilik'teki iman tanımı, Bektâşi metinlerinde Hanefilik ve Mâtûrîdîlik etkileşiminin en önemli yansımalarından biri olarak kabul edilebilir. Ebû Hanife'ye göre iman, dil ile ikrar kalp ile tasdiktir, ameller imana dâhil değildir, büyük günah, şirk olmadıkça imana zarar vermez. Taat de, iman olmadıkça kişiye fayda vermez.<sup>7</sup> Mâtûrîdî de bu hoşgörüyeye dayalı iman anlayışını aynen benimsemiştir. Ancak dil ile ikrarı kişinin dünyada mümin muamelesi görmesi için şart koşmuştur. Ayrıca dinin kaynağının akıl olduğu ve imana akılla ulaşılabileceğini ileri sürmüştür. İmanın lügatte tasdik anlamına geldiğini ifade eden Mâtûrîdî de, tasdik olan bir şeyin de sadece kalpte olabileceğini dolayısıyla imanın yerinin kalp olduğunu ve tasdik olduğunu ifade eder.<sup>8</sup> İmanı iman yapan şey yani imanın hakikati, kalbin tasdikidir. Dil ile söylemek veya marifet anlamında bilmek şeklinde imanın kabul edilemeyeceğine değinen Mâtûrîdî, bu kabulünün Kuran'ın iman konusundaki ortaya koyduğu bir anlam olduğunu ifade eder ve bu şekildeki bir iman anlayışına Kuran'dan şu delilleri getirir: “İnsanlardan, inanmadıkları halde, “Allah'a ve ahiret gününe

<sup>5</sup> Kutlu, “Hadis Taraftarları, Eş'arilik, Mâtûrîdîlik”, *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ankuzem yay., Ankara 2006, 261-296. Ayrıca bkz., Şemsettin Günaltay, “Selçuklular Horasan'a indikleri zaman İslam dünyasının siyasal, sosyal, ekonomik ve dini durumu”, *Belleten*, VII (1943), 81-82. Krş., Hasan Onat, “Ahmet Yesevî'nin din anlayışı ve Bektâşilikteki bazı yansımaları”, *II. Uluslararası Türk Kültür evreninde Alevilik Bektâşilik bilgi şöleni*, Ed., Filiz Çelik, Tuncay Bülbül, Ankara I (2007), 213-226, 218.

<sup>6</sup> Kutlu, “İslam düşüncesinde tarihsel din söylemleri olgusu”, *İslamiyat*, 4(2001), IV/22 vd.

<sup>7</sup> İmam-ı A'zam Ebû Hanife(148/767), *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, Çev., Mustafa Öz., İFAV., Yay., 2. Basım, İstanbul 1992, 57.

<sup>8</sup> Mâtûrîdî'nin hoşgörüyeye dayalı iman anlayışı için bkz., Muhammed b. Muhammed el-Mâtûrîdî (333/944), *Kitâbu't-Tevhid*, nşr., Bekir Topaloğlu-M. Aruçi, Ankara 2003, 487 vd; el-Mâtûrîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu. I-XVII, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005-2010, IV/227. Ayrıca bkz., Kutlu, *Alevilik Bektâşilik yazıları*, 37.



*inandık” diyenler vardır. Bunlar Allah’ı ve inananları aldatmaya çalışırlar, oysa sadece kendilerini aldatırlar da farkında değildirlir.”<sup>9</sup>*

Bektâşi metinlerinde İmam Mâtûrîdî’nin itikatta imam ve rehber olarak kabul edilmiş olduğuna dair ifadeler bu hususun en somut tezahürü olarak kabul edilebilir. Bu durumun bilinçli olarak dile getirilmiş olup, Hacı Bektâş Velî’ye ulaşan bir sürecin tezahürüdür.<sup>10</sup> Hanefilikte<sup>11</sup> var olan ve genel İslâmî telakkilere uygun olarak amentü veya iman esasları şeklinde ifade edilen altı unsur Bektâşilikte de kabul edilmekte ve bunlar şeriatın ilk makamı olarak değerlendirilmektedir. Şeriat’ın ilk makamı iman getirmektir. İmanın da altı şartı vardır. Onlar da; Allah’a, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, ahiret gününe, kaza ve kaderin, hayır ve şerrin Allah’tan geldiğine inanmaktır.<sup>12</sup> Burada da ele alınan inanılacak nesnelere veya imanın şartları Ebû Hanîfe ve Maturidî’nin görüşleriyle aynıdır.<sup>13</sup>

Ebû Hanîfe’ye göre iman; dil ile ikrar, kalp ile tasdiktir. Sadece ikrar ya da sadece tasdik iman olmaz. Çünkü sadece ikrar iman olsaydı, bütün münafıklar mümin olurdu. Eğer sadece tasdik iman olsaydı, o zaman bütün kitap ehli mümin olurdu. Oysaki Yüce Allah Kuran’da “Allah, ikiyüzlülerin yalancı olduklarını da bilir”<sup>14</sup> ve “Kendilerine Kitap verdiklerimiz, onu (peygamberi) oğullarını tanıdıkları gibi tanırırlar,”<sup>15</sup> buyurmaktadır.<sup>16</sup> Başka bir ifadeyle iman; tasdik, marifet, yakîn, ikrar ve İslâm’dır. Zira insanlar tasdik bakımından üç halde olurlar. Bir kısmı Allah’ı ve Allah’tan gelen şeyleri kalp ve dil ile tasdik eder. Bir kısmı da kalp ile tasdik ederken dil ile yalanlar. Allah’ı ve Allah katından gelen şeyleri kalp ile tasdik ve dil ile

<sup>9</sup> Bakara 2/8-9.

<sup>10</sup> Geniş bilgi için bkz., Ömer Faruk Teber, *Bektâşi Erkânâmelerinde mezhebi unsurlar*, Aktif Yayinevi, Ankara 2008, 126-127. Teber, “Bektâşi Erkânâmelerinde mezheplerüstü yaklaşım: ahlâk merkezli din anlayışı”, *Uluslararası Hacı Bektâş Velî sempozyumu 7-9 Mayıs 2010*, 637-659 I-II, II/637-659, Ankara 2011, II/660-663.

<sup>11</sup> Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, 34.

<sup>12</sup> *Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât, (E.Coşan)*, Ankara 1996, 8; *Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi*, haz., Abdurrahman Güzel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, İstanbul Süleymaniye kütüphanesi yazma bağışlar bölümü, No: 3921, 51 vr., 1b, 2a, 3b, 4a, 5a, 5b, 8a, 8b, 11a, 11b, 12a, 15a, 16a, 16b, 17a, 17b, 19a, 19b, 23a, 23b, 25a, 25b, 26a, 26b, 27a, 27b, 28b, 29a, 29b, 31a, 31b, 32a, 34a, 35a, 36b, 37a, 37b, 38a, 39a, 39b, 40a, 40b, 42a, 43a, 47a, 50b, 51a, 51b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 5393/3, 63b, 64a, 64b, 65a vd. Abdülganî Muhammed b. Alauddin el-Hüseynî er-Radavî (930/1524), *Fütüvvetnâme-i tarikat*, Hasan Özdamar nüshası, vr. 30b. Fütüvvetnâmelerde mezhebi unsurlar ilgili geniş bilgi için bkz., Osman Aydın, “Bektâşi Fütüvvetnâmelerinde mezhebî unsurlar”, *I. Uluslararası Hacı Bektâş Velî sempozyumu 7-9 Mayıs 2010*, I-II, II/637-659, Ankara 2011, II/644-649.

<sup>13</sup> Bkz., Kutlu, Sönmez Kutlu, *Alevilik-Bektâşilik yazıları Aleviliğin yazılı kaynakları buyruk*, Ankara Okulu yay., Ankara 2008, 39.

<sup>14</sup> Münâfikûn 63/1.

<sup>15</sup> Bakara 2/146.

<sup>16</sup> Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam’ın beş eseri içinde, İstanbul 1981, 87; Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ekber*, 74.



ikrar eden kimse hem Allah katında hem de insanlar nazarında mümindir. Diliyle tasdik edip kalbiyle bunu yalanlayan kimse, Allah katında kâfir, insanlara göre ise mümin olur. İkrar ve şahitliği sebebiyle onu mümin diye isimlendirmeleri gereken insanlar onun kalbinde olanı bilmezler. Dili ile inkâr edip kalplerindeki imanını gizleyen bazıları da, Allah katında mümin iken insanlara göre kâfir olur. Allah nezdinde mümin olsa da imanını gizlemek için böyle yaptığını bilmeyen kimse, ona kâfir diyebilir.<sup>17</sup> Bununla birlikte Ebû Hanîfe'ye göre imanın asıl yeri kalptir, fer'i yeri ise cesettir, mesela parmak, parmak kesilirse iman kalbe gider.<sup>18</sup> Yine Ebû Hanîfe'ye göre iman: Allah'tan başka ilâh olmadığına, O'nun bir olup ortağı olmadığına, meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine, cennetine, cehennemine, kıyamete, hayır ve şerrine, hiçbir kimseye kendi amelini yaratma gücünün verilmediğine<sup>19</sup> insanların kendisi için yaratıldıkları sonuca ve ilâhi takdirin cereyan ettiği şeye yöneleceklerine şahitlik etmektir.<sup>20</sup>

İmanı kalbin tasdiki olarak tanımlayan Mâtürîdî,<sup>21</sup> imanın gerçekleşmesinde önceliği kalbi tasdike verir. Zira iman kalp işidir. Mü'min sıfatına sahip olmak için kalp ile tasdik etmek yeterli olup dil ile ikrar etmek zorunlu değildir. Çünkü dil ile ikrarın, kalbin tasdikine işaret etmekten başka bir anlamı yoktur. Bu sebeple o, imanın kalbin tasdiki olduğunu ya da imanın (tasdik) kalpte bulunduğunu eserlerinde sıkça vurgulamaktadır. İman anlayışını *tasdik* kavramı üzerine bina eden Mâtürîdî, kelimenin sözlük anlamından hareketle bu sonuca ulaşmaktadır.<sup>22</sup> Kalpte yer edinmediği sürece yalnızca dil ile yapılan ikrarla imanın gerçekleşmeyeceğini ifade eden Mâtürîdî'ye göre konu ile ilişkin ayetler incelendiğinde dil ile yapılan ikrarın kalp ile onaylanması gerektiğini ortaya çıkmaktadır. "*Kalpleri iman etmediği halde ağızlarıyla inandık diyenler*"<sup>23</sup> "*Bedeviler inandık dediler. De ki: siz iman etmediniz ama boyun eğdik deyin, iman sizin kalplerinize henüz yerleşmemiştir*",<sup>24</sup> ayetleri kalpleri iman etmediği halde sözle bunu ifade edenlerin iman etmiş sayılmayacağını ifade etmektedir. Eğer iman sadece dil ile oluşsaydı bedeviler bunu ifade edince kendiliğinden sadık kimseler konumuna girerlerdi. Aynı şekilde Mâtürîdî "*Münafıklar mutlaka sizden olduklarına dair*

<sup>17</sup> Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın beş eseri içinde, İstanbul 1981, 18.

<sup>18</sup> Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın beş eseri içinde, İstanbul 1981, 64.

<sup>19</sup> Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, 46.

<sup>20</sup> Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü'l-Ebsat*, 47.

<sup>21</sup> el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, III/312; V/39-40, 410; VI/23, 248; VII/97.

<sup>22</sup> el-Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, I/38; III/261; VI/248.

<sup>23</sup> Maide, 5/41.

<sup>24</sup> Hucurat, 49/14.



yemin ederler. Hâlbuki onlar sizden değildir”<sup>25</sup> ayetini zikrederek iman için sadece dil ile ikrarın yeterli olamayacağını delillendirmektedir.<sup>26</sup>

Hacı Bektâş Veli’nin kabul ettiği imân, dil ve gönül üzere olan imandır: “İmanın herkesçe bilineni; kalp ile tasdik, dil ile ikrar olduğudur. Kim Çalap Tanrı’ya gönülden tanıklık yapmazsa mutlak kâfirdir.”<sup>27</sup> *Erkân-nâmelerde* de dil ile gönül üzere olan iman vurgusu göze çarpmaktadır. “İman ve İslam demek kalp ile tasdik ve dil ile ikrardır.”<sup>28</sup> *Fakr-nâme’* de ise iman şöyle tanımlanmaktadır: “Kişinin inancına şüphe karışmışsa onun imanı dürüst yani tam (tahkiki) değildir.”<sup>29</sup>

Hacı Bektâş Veli’nin düşünce sisteminde iman önemli ve öncelikli bir kavramdır. Bu nedenle iman, her çeşit bireysel tutum ve davranışın teorik temelini oluşturmaktadır. Hacı Bektâş Velî’ye göre iman; *dört kapı, kırk makam* içerisinde şeriat makamlarının birincisidir<sup>30</sup> ve her çeşit tutum ve davranışı da önceler. Gerçek anlamda bir iman taşımayan bireyin, son anlamda tutum ve davranışlarının da dinî evrende bir anlamı olmamakta, daha açık bir anlatımla imandaki bir çarpıklık ve gerçek dışılık tutum ve davranışların hükümsüz kalmasına neden olmaktadır.<sup>31</sup> İmana neye inanılması gerektiği sorusunu yöneltme, onun nesnelere belirler. Kur’an’ın bunu, ulûhiyet, peygamberlik ve ahiret yaşamı üçgeninde oluşan inançlar bütünüyle sınırladığı görülür. Geleneksel teolojide *amentü* olarak klişeleştirilen bu anlatımlar,<sup>32</sup> Hacı Bektâş Velî tarafından da imanun unsurları ve şartı olarak görülür.<sup>33</sup> İmanın bu nesnelere içermesi gerektiği olgusu, Hacı Bektâş yorumlayan yazarlarca da teyit edilir.<sup>34</sup> Küfür, imanun temel unsurlarının reddedilmesi olarak tanımlanır.<sup>35</sup>

İmanın sözlü anlatımı önemli bir unsur olmakla birlikte, Bektâşilikte bu ikrarın kalbî bir kabulleniş şöyle ifade edilir: Dil ile ikrar edip de kalbiyle tasdik etmeyen kimse münâfıktır ve münafıklar Cehennem’in en alt katında yer alacaklardır.<sup>36</sup> Bir başka anlatımla imanla ilgili olarak, sözlü anlatımla kalbi kabulleniş arasındaki bir uyumsuzluk kabul edilemez.<sup>37</sup> Kalbin tasdiki

<sup>25</sup> Tevbe, 9/56.

<sup>26</sup> el-Mâtûridî, *Te’vîlâtü’l-Kur’an*, I/35, IV/227, 274; el-Mâtûridî, *Kitabu’t-Tevhid*, 471-472.

<sup>27</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makalat* (E.Coşan), 14.

<sup>28</sup> *Erkân-nâme*, Hacı Bektâş ilçe halk kütüphanesi, No:36, vr. 4a.

<sup>29</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 2b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 64a.

<sup>30</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A. Güzel), Ankara 2002, 66.

<sup>31</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (E.Coşan), 18; Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât* (A.Güzel), 193-194.

<sup>32</sup> Ebû Hanîfe, *el-Fıkhü’l-Ekber*, 74.

<sup>33</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (E.Coşan), 8.

<sup>34</sup> Aziz Yalçın, *Makâlât-ı Hacı Bektâş Velî (yorum ve açıklamalarla)*, Der yayınları, İstanbul, 2000, 173.

<sup>35</sup> *Üveysilikten Bektâşiliğe Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, haz., Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas 1997, 22-23.

<sup>36</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), 177.

<sup>37</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), 68.





ile dilin ikrarı arasında tesis edilen bu birlik, imanın özünü oluşturmaktadır. Zira Hacı Bektâş Velî'ye göre insanın bir iç dünyası bir de dışa yansıyan yönü vardır. Allah-insan ilişkilerinde insanın zorunlu sebeplerle de olsa bu iki dünyası uyumsuzluk göstermemelidir. Bugün '*kalp ile tasdik, dil ile ikrar*' şeklinde benimsenen bu birlik, imanın özünü teşkil eder.<sup>38</sup>

Bektâşi metinlerinde Mâtürîdî mezhebinin etkisinin bulunduğu dair bir diğer somut veri de, "tekvin" konusudur.<sup>39</sup> Bu konu; Mâtürîdîliğin en belirgin niteliği olan ve Eş'arîlikle arasında derin ihtilaflara yol açan hususların başında gelmektedir. Bektâşi metinlerinde, Allah'ın sıfatları arasında Tekvin sıfatına da yer vermiş olması Mâtürîdîlik mezhebinin etkisini göstermesi bakımından önemli bir husustur.<sup>40</sup>

Mâtürîdîlere göre peygamberlik müessesesi lüzumludur ve insanların bazı şeyleri bilme konusunda peygamberlere ihtiyacı vardır. İlahî hikmet bunu gerektirmektedir.<sup>41</sup> Mâtürîdî, bunu genel anlamda söyler fakat peygamberlerin taklit edilmesini ise aslında peygamber olan zatın peygamber olduğuna dair kesin deliller getirmesinin gerekliliğine vurgu yaparak, bir kimsenin peygamber olduğunu kabul ettikten sonra onun dediklerini kabul etmenin körü körüne bir taklit olmadığını aslında o zatın peygamberliğini kabul etmenin temelde delile dayandığını söyler.<sup>42</sup> İmanın hakikati olan tasdikın temelde bir delile ve istidlale dayanması gerekir. Mukallit kimselerin imanı da delil ve istidlâl den uzak olup sadece taklide dayandığından sahibine bir faydasının olduğu söylenemez. Tasdikın hiçbir zorlama olmadan kişinin kendi iradesi ile bilgi ve düşünce temeline oturmuş olarak gerçekleşmesi gerekir.

Mâtürîdîlikte Hz. Peygamber'in mucizeleri üç kısımda mütalaa edilir. Aklî mucizeler, bu, bütün Arap toplumuna benzerini getirme hususunda meydan okuduğu Kur'an-ı Kerîm'dir.<sup>43</sup> Hissî Mucizeler iki grupta ele alınabilir; Onun zatıyla ilgili olanlar. Yüksek yaratılış ve seciyesi, kendisinin önceki kitaplarda haber verilmiş olması gibi hususlardır. Resûlullah'ın zatı dışında olanlardır. Ayın ikiye yarılması, ağacın yürüyüp gelmesi ve benzeri Haberî mucizeler, Hz. Peygamber'in geçmişe ve geleceğe ait hadiselerle ilgili haber vermesi. Geçmiş peygamber ve ümmetlere dair kıssalarla, Bedir savaşı dönüşünde bazı kimselerin öldürüleceğini yerleriyle

<sup>38</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), 68.

<sup>39</sup> el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 60-61.

<sup>40</sup> *Erkânâme*, Hacı Bektâş İlçe Halk Kütüphanesi, vr. 6b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 8a, 10a, 13b, 19b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 68b, 70b, 73b-74a, 79a.

<sup>41</sup> el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 176-177.

<sup>42</sup> el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 4-5.

<sup>43</sup> Bakara, 2/23; İsra, 17/88.





birlikte haber vermesi ve hadiselerin onun haber verdiği şeklide vuku bulması gibi.<sup>44</sup>

Bektâşilikte, peygamberlerin hepsinin hak oluşu ve bunların hak tanıklar oluşuna inanmanın gerekliliği üzerinde durulur. Bunların hepsi masum ve paktırlar ve onlardan, bu masumiyetlerine zarar verecek hiçbir eylem gerçekleşmemiştir. Peygamberlere atfedilen sürçmeler büyük ölçüde söz konusu nasların tümüyle zahir anlamlarıyla ele alınmasından kaynaklanmaktadır. Özellikle naklin açıklanması, yorumlanması, beşeri alana aktarılması ve ahiret âlemine ilişkin bilgilerin verilmesi için peygamberler gönderilmiştir. Peygamberler, Allah tarafından seçilmiş seçkin kimselerdir. Seçilerek gönderilen bu elçiler, Yaratan ile yaratılmışların en üstünü olan insanoğlu arasında rehberlik görevini yürütürler. Amaçları insana, insanlığa en iyi yolu göstermek ve onların yaratılış nedenlerine uygun hale getirmektir.<sup>45</sup> Hacı Bektâş Veli, Tanrı'nın Peygamberi iyilikle halka gönderdiğini, görevinin Hakk'a çağırarak olduğunu ve böylece onun nebilik makamına ulaştığını ifade eder.<sup>46</sup>

Hanefilik<sup>47</sup> ve Mâtûrîdîlik'te olduğu gibi,<sup>48</sup> Bektâşi metinlerinde şefaatin ve peygamber sevgisinin yansımalarını yoğun bir şekilde görmekteyiz. Hacı Bektâş Velî'ye göre, onun şefaatine talip olmak ve onu sevmeyenlerden uzak durmak önemli bir kulluk görevidir.<sup>49</sup> Bektâşi metinlerinde Hz. Muhammed'e olan sevgiden, onun sıfatlarından, mucizelerinden, gittikleri yolun onun yolu olduğundan bahsedilerek, ondan şfaat beklentileri dile getirilmiştir. Hz. Muhammed'in günah işlemiş müminlere, hatta onlardan büyük günah işleyerek cezayı hak etmiş olanlara bile şefaatinin hak olduğu ifade edilmektedir.<sup>50</sup>

Hacı Bektâş Velî, peygamberlere indirilen kitaplara ilişkin inancı da imanın rükünleri arasında görür.<sup>51</sup> Bir insan, Peygambere iman edip diğer peygamberleri ve kitapları inkâr etse böyle bir insan iman etmiş sayılmaz.<sup>52</sup> Bektâşi metinlerinde Kur'an'dan bolca alıntılar yapılması ve kimi dualarda ayetlerin yer alması, Kur'an'a verilen önemin bir göstergesidir. Kur'an-ı Kerîm ve onun hükümleri kesinlikle tartışılmaz. Bilindiği gibi söz konusu eserlerin kaynağı ve orada vaaz edilen Müslüman hayat tarzını belirleyen

<sup>44</sup> el-Mâtûridî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 202-205.

<sup>45</sup> Haydar Kaya, *Bektâşi İlmihali*, Ayyıldız yayınları, Manisa 1989, 8.

<sup>46</sup> Hacı Bektâş Velî, *Kitâbu'l-Fevâid*, Can yayınları, İstanbul 2007, 27.

<sup>47</sup> Ebû Hanife, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, 58.

<sup>48</sup> el-Mâtûridî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 475-484.

<sup>49</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Kitâbu'l-Fevâid*, 27.

<sup>50</sup> Virânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 28a-29b; Virânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 86a-87a.

<sup>51</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makalat* (A. Güzel), 178.

<sup>52</sup> *Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, 30.



ana unsur öncelikle Kur'an-ı Kerîm'dir. Bu sebeple olsa gerek Kur'an-ı Kerîm, metinler içinde teferruatlı olarak anlatılmaz. Ancak Kur'an'ın yüz on dört sûre, altı bin altı yüz altmışaltı ayet olduğu açık bir şekilde farklı metinlerde ifade edilmektedir.<sup>53</sup>

Hanefilik<sup>54</sup> ve Mâtürîdîlik'te<sup>55</sup> olduğu gibi, Bektâşi metinlerinde Kur'an'ın yaratılmamış olduğunu ifade eden rivayetlerle başlar. Yazılan Kur'an'ın her çeşit şekil ve heyetten beri olduğu, bu yönüyle de kelâmullahun yaratılmamış olması gerektiği düşünülür. Ses ve harflerden oluşana gelince, bunun kelâmullah değil, kelâmullaha delalet eden şeyler oluşunu ifade etmek hoş karşılanmaz.<sup>56</sup>

Bektâşiliğin inanç esaslarından ahiret telakkisine gelince; Kur'an'da ifade edilen İslâmi anlayışa paralel olarak kıyametin hak olduğu, diriliş, mahşer, cennet ve cehennem mutlak olduğu ifade edilir. Hacı Bektâş Veli, dünya yaşamında Allah'ın emirlerine sıkı sıkıya bağlı kalan, yapın dediklerini yapan, yapmayın dediklerinden de sakınan insanların ahiretteki durumlarının marifet vasıtasıyla bilinebileceğini ifade ederek ahiret yaşamını dünya yaşamındaki yapıp-etmelerimizle ilişkilendirir.<sup>57</sup> Hacı Bektâş Veli, ahiret yaşamına inanmakla, bu inancın yüklediği dünyevi yükümlülüklerle de dikkat çekerek, ahirete ilişkin salt kuramsal inanç boyutunu ve lakaytlığı eleştirir.<sup>58</sup>

Yine Hanefilik<sup>59</sup> ve Mâtürîdîlik'te olduğu gibi,<sup>60</sup> Bektâşi metinlerinde "Allah'ı Teâlâ ahirette görülecektir" ifadesine yer verilir.<sup>61</sup> *Fakr-nâme*'de, tasavvuftaki genel anlayışa uygun olarak, Hakk'ı bilmek, tanımak için "öz"e nazar eylemek gerektiğini ifade eder ve Hakk'ı bilmeyenin Allah'ı görme imkânına kavuşmayacağını söyler.<sup>62</sup>

Bektâşi metinlerinde Peygamberin Mi'racı kabul edilmekle birlikte,<sup>63</sup> Hz. Peygamberin miraçta Allah'ı görmesi ile ilgili bilgiler de mevcuttur.

<sup>53</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 8a, 27a; Vîrânî, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 68b, 85b; *Vilâyetnâme*, (A. Gölpinarlı), 13.

<sup>54</sup> Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, 55.

<sup>55</sup> Ebu Yusr el-Pezdevî, *Ehl-i Sünnet Akaidi (Usûlü'd-Din)*, trc. Şerafeddin Golcuk, 2. bs. İst. 1988, 94-95.

<sup>56</sup> Fazlullah b. Ebi Muhammed Hurufî Tebrizî Esterabadi(796/1394), *Câvidannâme*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî, Farsça, no: 1000, 31, 33.

<sup>57</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makalat (A. Güzel)*, 166.

<sup>58</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makalat (E. Coşan)*, 10.

<sup>59</sup> Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azamın beş eseri*, 58.

<sup>60</sup> el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 98-109.

<sup>61</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makalat (A. Güzel)*, 232.

<sup>62</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 1b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 63b.

<sup>63</sup> Ca'fer es-Sadık, *Fütüvvetnâme*, Millet Genel Kutüphanesi: 902, vr. 10.



Allah'ın elçisi Hz. Muhammed şöyle buyurmaktadır: *Miraç gecesini Rabbimi en güzel surette gördüm.*<sup>64</sup>

Bektâşi metinlerinde, Mâtûrîdîlikteki gibi<sup>65</sup> kaza ve kader inancı da ön planda tutulur. Hayr ve şer olarak her şey Allah'tan gelir; kişinin, başına gelen şeylere menfi bile olsa rıza göstermesi gerekir.<sup>66</sup>

Bektâşi metinlerinde dikkat çeken hususlardan diğer biri de, Mâtûrîdîlikte ve Hanefilikte olduğu gibi Allah'u Teâlâ insana taşıyamayacağı yükü yüklememiştir. Bektâşi metinlerinde de Mâtûrîdî inanca eşit olarak şu ifadeler geçmektedir; “Şunu bil ki, Hak Teâlâ insana güçlük çıkartmak istemez. Zira Kur'an'ı Kerim'de şöyle buyurmaktadır: *Allah, insanlara hiç zulmetmez. Fakat insanlar, kendilerine zulmederler.*<sup>67</sup> Ayet şu anlama gelmektedir. Hak Teâlâ hiç kimseye zulmetmez. Herkes kendi kendine zulmeder. Sonuç olarak bir kimse kendi kendisine zulmediyorsa, o da zalimdir.<sup>68</sup>

Bektâşilik Mâtûrîdîlik arasındaki diğer önemli husus da din şariat ayrımıdır. Bu ayrım, en yalın halini Ebu Hanife'de bulmakla birlikte Mâtûrîdî'nin özgün görüşlerinden birini teşkil etmektedir. Buna göre din birdir, şariat ise çok ve muhteliftir. Dolayısıyla bütün peygamberler aynı dine, yani tevhid dinine mensup olmalarına rağmen şariatleri farklıdır.<sup>69</sup> İmam Mâtûrîdî, ayette ifade edilen *şeraa lekum mine'd-dini*<sup>70</sup> ifadesinden hareketle din-şariat ayrımını netleştirmeye çalışmaktadır. Ayetteki söz konusu ifadeden hareketle dinin bütün peygamberlere emredilen aynı din olduğunu, bu dinin merkezinde Allah'ın birliğine ve O'na ibadet edilmesine vurgu yapıldığını dile getirmektedir. Ancak Maide 48. ayete atıfta bulunarak,<sup>71</sup> her topluluğa gönderilen şariatın farklı olabileceğine dair hususa da dikkat çekmektedir.<sup>72</sup> Mâtûrîdî'nin din ve şariat kavramına yönelik görüşlerini dile getirdiği bir başka ayet “*Sonra din işinde, seni ayrı bir şariat yoluna koyduk. Sen ona tâbi ol*” ayetidir.<sup>73</sup> Mâtûrîdî bu ayette ifade edilen

<sup>64</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 17a; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 77a.

<sup>65</sup> el-Mâtûrîdî, *Kitâbu'l-Tevhid*, 343 vd.

<sup>66</sup> Kitâb-ı Cebbâr Kulu, 94; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 11a, 31a, 43a; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 71b, 89a, 97b.

<sup>67</sup> Yûnus, 10/44.

<sup>68</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 21a; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 80b.

<sup>69</sup> Kutlu, “Bilinen ve bilinmeyen yönleriyle İmam Mâtûrîdî”, 39.

<sup>70</sup> Şura, 42/13.

<sup>71</sup> Sana da, daha önceki kitabı doğrulamak ve onu korumak üzere hak olarak Kitab'ı (Kur'an'ı) gönderdik. Artık aralarında Allah'ın indirdiği ile hükmet; sana gelen gerçeği bırakıp da onların arzularına uyma. (Ey ümmetler!) Her birinize bir şariat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiği (yol ve şerâhatlerde) sizi denemek için (böyle yaptı). Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size, üzerinde ayrılığa düştiğiniz şeyleri (n gerçek tarafını) O haber verecektir. Maide, 5/48.

<sup>72</sup> el-Mâtûrîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, IX/111.

<sup>73</sup> Casiye, 45/18.



“şeriat” kelimesinin lügat anlamlarına atıfta bulunarak yorumlamaya çalışmaktadır. Bu bağlamda şeriat millet (din), gidilen yol (mezheb) anlamlarına gelmekte, aynı zamanda Ebu Avsece’den aktardığı bir görüşe göre şeriat sünnet demektedir. Mâtûridî’nin bu açıklamaları dikkate alınır, şeriatı Allah’ın insanlar için koyduğu sünnetler, üzerinde gidilen yol ve ahkâm olarak algılamak mümkün görünmektedir.<sup>74</sup> Bektâşilikte peygamberler vahiy ve mucizenin varlığıyla Tanrı kendine özgü kitabını kaldırarak, diğer bir kitap, şeriat getirdi. Önceki şeriatı kaldırıp, yerine şeriat getirmekle son makama erişti ve adı son peygamber oldu.<sup>75</sup>

### 1.2. İman-Amel İlişkisi Bağlamında Etkileşim

Ebû Hanife’ye göre iman ve amel birbirinden ayrı şeylerdir. Müminin çoğu zaman bazı amellerden sorumlu tutulmaması buna delil gösterilir ki bu durumda müminden iman gitti denemez. Mesela adet gören bir kadın, namaz kılmakla sorumlu olmadığı halde ondan imanın muaf olduğu veya ona imanı terk etmesi gerektiği söylenemez. Allah’ın, oruç tutmayı bırakıp daha sonra kaza etmesini emrettiği kişiye imanı bırak, sonra onu kaza et denilmesi ise caiz değildir. Aynı şekilde fakirin zekât vermesi gerekmez demek caizken fakirin iman etmesi gerekmez demek ise caiz değildir.<sup>76</sup>

Allah, ameli imandan ayırmıştır. “İnanıp yararlı iş işleyenler”;<sup>77</sup> “Hayır, kim iyilik yaparak iman ile imanıyla bütün varlığını Allah’a teslim ederse”;<sup>78</sup> “Kim de mümin olarak ahireti dilerse”<sup>79</sup> ayetlerine göre iman amel değildir. O halde müminler imanlarından dolayı namaz kılar, oruç tutar, zekât verir, hacceder ve Allah’ı zikrederler. Müminler farzları yaptıklarından dolayı iman etmiş değillerdir. Şu halde farz ve ameller iman ettikten sonra ortaya çıkar. Bu durum, üzerinde borç olan bir kimsenin hâline benzer ki borçlu önce borcunu kabul edip sonra öder. Önce borcunu ödeyip, sonra bunu kabul etmez. Borcunu kabullenmesi ödemesinden dolayı değil aksine ödemesi borcunu kabul etmesinden dolayıdır. Aynı şekilde köleler, efendilerinin kölesi olduklarını bildiklerinden dolayı hizmet ederler, yoksa hizmet ettiklerinden dolayı onların kölesi olduklarını kabul etmezler. Başkalarının işinde çalışan pek çok insan vardır ki onların kölesi olduklarını kabul etmezler. Bunların çalışmaları da köle olduklarını kabul

<sup>74</sup> el-Mâtûridî, *Te’vilâtü’l-Kur’an*, IX/223, 224.

<sup>75</sup> Hacı Bektâşi Veli, *Kitâbu’l-Fevâid*, 27.

<sup>76</sup> Ebû Hanife, *el-Vasiyye*, 60.

<sup>77</sup> Asr, 103/3.

<sup>78</sup> Bakara, 2/112.

<sup>79</sup> İsrâ, 17/19.



anlamına gelmez. Köleliği kabul ettiği halde çalışmayan birisinin çalışmaması, köleliğini kaldırmaz.<sup>80</sup>

Ebû Hanife'ye göre iman artmaz ve eksilmez. Zira imanın artması küfrün azalması, eksilmesi de küfrün artması anlamına gelir. Bir şahsın aynı anda hem mümin ve hem de kâfir olması mümkün olmaz. Mümin gerçekten iman eden, kâfir de gerçekten inkâr eden kimsedir. Yüce Allah "İşte gerçekten inanmış olanlar bunlardır"<sup>81</sup> ve "İşte onlar gerçekten kâfir olanlardır,"<sup>82</sup> buyurduğu için imanda şüphe olmaz. Asi de olsa Hz. Muhammed'in ümmeti olan kimseler gerçekten mümin olup, kâfir değillerdir.<sup>83</sup> Gökte ve yerde olanların imanı, iman edilmesi gereken şeyler bakımından artmaz ve eksilmez, ancak yakın ve tasdik yönünden artar ve eksilir. İnananlar, iman ve tevhit konusunda birbirlerine eşittirler. Ancak amel bakımından birbirlerinden farklıdırlar. Daha geniş bir ifadeyle bütün müminler; marifet, yakın, tevekkül, muhabbet, rıza, korku, ümit ve iman konularında birbirlerine eşittirler. Ancak imanın dışındaki hususlarda birbirlerinden farklı olabilirler.<sup>84</sup>

"Size ne oluyor da: "Rabbimiz! Bizi halkı zalim olan bu şehirden çıkar, katından bize bir sahip çıkan gönder, katından bize bir yardımcı lutfet" diyen zavallı çocuklar, erkekler ve kadınlar uğrunda ve Allah yolunda savaşmıyorsunuz?<sup>85</sup> "İnananların gönüllerinin Allah'ı anması ve O'ndan inen gerçeğe içten bağlanması zamanı daha gelmedi mi?"<sup>86</sup> Bu ve buna benzer ayetlerde Allah, müminleri, sergiledikleri birçok davranıştan dolayı kınamış, bu fiillerinden dolayı çetin olan azaba maruz kalacakları yönünde onları uyarmış fakat onları yine de müminler olarak vasıflandırmıştır. Daha doğrusu mümin vasfını onlardan soyutlamamıştır. "Bu ayetler, büyük günah işlenmesi halinde bile iman vasfının kişilerde devam ettiği gerçeğini bizlere ifade eder" diyen Mâtûridî, böyle kimselerin imandan çıktığını söyleyenlerin görüşlerinin Kuran'a uymadığını belirtir.<sup>87</sup> Bu doğrulamanın da insanın bizzat kendisinde bulunması gerekir. Başkasının doğruladığı bir şey diğer kişinin tasdiki için yeterli olmaz. Eğer bunu yapmadan kabul edecek olursa buna taklit denir. Mâtûridî, körü körüne bir başkasını taklit ederek bir şeyin tasdik edilmesinin mazur görülemeyeceğine dikkat çeker.<sup>88</sup>

<sup>80</sup> Ebû Hanife, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, 13.

<sup>81</sup> Enfâl 8/4.

<sup>82</sup> Nisâ, 4/151.

<sup>83</sup> Ebû Hanife, *el-Vasiyye*, 87.

<sup>84</sup> Ebû Hanife, *el-Fıkhü'l-Ekber*, 74-75.

<sup>85</sup> Nisa 4/75.

<sup>86</sup> Hadid 57/16.

<sup>87</sup> el-Mâtûridî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 609, 610.

<sup>88</sup> el-Mâtûridî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 4.



Hacı Bektâş Velî'ye göre, *İmanın yalnızca ten üzere olmadığını* belirleme, imanın pratiğe dönük veçhesi açısından da önemli imalara sahiptir. Daha açık bir anlatımla klasik teolojide iman ile amel arasındaki ilişkiye şöyle bir yorum getiriyor. İmanın ten üzere olması bir kişinin iman sahibi oluşunu, somut olarak eylemleriyle göstermesi anlamına gelir. Yani oruç, namaz, hac, zekat gibi yapıp yerine getirildiğini herkesin görüp tanıklık edebileceği fiillerin yerine getirilmesi demektir.<sup>89</sup> Bektâşî kültür yapısı içerisinde imana getirilen her bir açıklama da, imanun davranışa dönük yüzü önemli bir boyut olarak ele alınır. Bir kimse imana gelse, şahadetinden sonra namaz kılmasa, oruç tutmasa, ibadet etmese, o kişinin imanı eksik kalır; zira iman gaybetten, bühtandan, gammazlıktan, haramdan ve Allah'ın yasakladığı davranışları yapmaktan zarar görür.<sup>90</sup> Bu açıdan bakıldığında iman, Tanrı'nın emrini tutup yasaklarından kaçınmayı da içerir.<sup>91</sup> Hz. Ali'ye nispet edilen bir görüşe göre, Müslüman olarak nitelenebilmek için *kelime-i tevhid*'i kabullenmenin yeterli<sup>92</sup> ancak bunun yeni yeşermiş bir fideye denk olduğu ifade edilmekte ve bu fidenin namaz, oruç gibi ibadetlerle dallandırılıp yeşertilmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.<sup>93</sup> Bununla birlikte iman salt davranışlara indirgenmeyerek temel inanç esaslarını kabullendiği halde davranışa dönük olarak eksiklikleri bulunan bir insanın ancak *asi* olarak nitelenebileceği ifade edilir.<sup>94</sup> Daha açık bir anlatımla tutum ve davranışlar imanun özüne ait bir olgu olarak değerlendirilmemektedir. Çünkü imanun gövdesi, dil ile ikrar, kalp ile inanmaktır. Ameller ise öze ilişkin bir rükün olarak düşünülmeyp, Amel ile davranışlar arasındaki ayrım *Makâlât*'ta şöyle ifadelendirilmektedir:<sup>95</sup> Olgun insan olabilmenin bir koşulu olarak düşünülmektedir.<sup>96</sup> Hacı Bektâş Velî'nin *Makâlât*'ında iman ile amelin ayrılığın ilişkin vurgular mevcutsa da buradaki vurgu amelin ihmal edildiği veya önemsenmediği anlamında ele alınmamalıdır. Çünkü iman için şart koşulan ten-gönül-akıl birlikteliği imanun kalbi ve rasyonel yönelişleri kadar pratik yönelişlerini de eşit şekilde dikkate katmayı kaçınılmaz kılmaktadır. Ancak Hacı Bektâş, bu anlatımlarıyla, ibadet ve imanun ayrı şeyler olduklarına işaret edip, ancak gerçek bir imandan sonra

<sup>89</sup> Yalçın, *Makâlât-ı Hacı Bektâş Velî*, 174.

<sup>90</sup> *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, 75.

<sup>91</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât (A. Güzel)*, 9.

<sup>92</sup> *Vilâyetnâme*'de aktarılan bir olay, *Kelime-i Tevhid*'e yapılan bu vurguyu daha da güçlendirmektedir. Hacı Bektâş-ı Velî Bedeşan'ı zaptedince oradaki inançsızlar imana gelmiş ve ikrarlarını "Tanrı birdir, Muhammed elçisidir" esas temeline Hacı Bektâş-ı Velî'nin hünkârlığının kabulü üzerine tesis etmişlerdir. *Vilâyetnâme* (Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî), İnkılap Kitabevi, İstanbul, trz, (A. Gölpinarlı), 12. Krş. Esat Korkmaz, *Vilâyetname*, Can yayınları, İstanbul 1999, 30.

<sup>93</sup> *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, 56.

<sup>94</sup> *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, 22, 75.

<sup>95</sup> Değme ibadet, imana ermez; küfür de günahıtır ama değme günah küfre ermez", *Makâlât*, (E.Coşan), 8.

<sup>96</sup> *Üveysilikten Bektâşiliğe Kitab-ı Cebbâr Kulu*, 76.



yapılacak ibadetin makbul olacağını savunuyor ve eğer bir insan gönülden kopup gelen bir yönelişle Allah'a ibadet etmiyorsa, yapmaya çalıştığı onca ibadetler onu gerçek bir iman sahibi yapmaz.<sup>97</sup>

Mâtûridî'ye göre, bir Müslüman işlediği büyük günahı sebebiyle imandan çıkmaz ve küfre de girmez. O, bu dünyada hakiki mümindir. Yalnız işlediği günahı dolayısıyla fasık, yani ahlaksız mümindir. İşlediği günah dolayısıyla Allah'ın cezalandırma tehdidinin muhatabıdır. Böyle birinin Ahiretteki durumu Allah'ın dilemesine kalmıştır; Allah isterse onun günahını bağışlar, isterse cezalandırır. İnsan, ne günahından dolayı ümitsizliğe kapılıp korku içerisinde, ne de affedileceği ümidiyle ümit içerisinde yaşmalıdır. İnsan korku ve ümit arasında bir tavır takınmalıdır.<sup>98</sup>

Bektâşilikte ise "İmanın şartları ve bekasına sebep olan hususlar" başlığı altında havf ve reca konusu işlenmiş, kişinin daima Allah'tan korkması fakat onun rahmetinden de ümidinin kesmemesi gerektiği ifade edilmiştir.<sup>99</sup> Hacı Bektâş'a nispet edilen Makâlât'ta Allah'ın inayetinin, havf-u recâ ortasında olanlara ait olduğundan bahsedilmektedir.<sup>100</sup>

### 1.3. Akılcı Yorumun Tezahürleri

Mâtûridî, hakiki imanın ancak akletmek suretiyle gerçekleşeceğini, imanın güzelliklerinin ve ne olduğunun ancak akli kullanarak ve tefekkür ile olacağını söyler. Böylesine bir imana sahip olan kimselerin imanını hiçbir zaman ve şartlarda terk etmeyeceğini ve güçlü bir imana sahip olacağını belirtir. Fakat taklit yoluyla inanan bir kimsenin imanının hakiki iman olmadığını, böylesi bir imanı sürdürmesinin zor olduğunu belirtir. Bu konuda taklidin bir mazeret olamayacağını ve insanın mutlaka neye inandığını sorgulamak suretiyle araştırması gerektiğine vurgu yapar.<sup>101</sup>

Hacı Bektâş Velî, iman ile akıl arasındaki ilişki bir şehir örneğiyle açıklamaktadır. Bu örnekte insan bir şehirdir ve bu şehrin iki sultanı bulunmaktadır. Bu sultanların ilahî yardıma erişeni/rahmânî olanı akıldır ve iman da aklın vekili olarak değerlendirilmektedir.<sup>102</sup> Bu açıklama açık biçimde dini inanca rasyonel bir boyut önermekte; imana aklî bir doğrulama ve kesinlik atfediyor görünmektedir. Hacı Bektâş'a göre iman kesin olmalıdır ve gerçek bir imana şüphe sokmak kolay değildir.<sup>103</sup> Bu durumda

<sup>97</sup> Yalçın, *Makâlât-ı Hacı Bektâş Velî*, 177. Ayrıca bkz., Radavî, *Fütüvvetnâme-i tarikat*, vr. 47a.

<sup>98</sup> el-Mâtûridî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, III/256-257; el-Mâtûridî, *Kitabu't-Tevhid*, 418.

<sup>99</sup> *Erkânâme*, Hacı Bektâş ilçe halk kütüphanesi, vr. 7b.

<sup>100</sup> Hacı Bektâş Velî, *Makâlât (A.Güzel)*, 202.

<sup>101</sup> el-Mâtûridî, *Te'vilâtü'l-Kur'an*, II.373; VIII.198-199.

<sup>102</sup> *Makâlât*, (E.Coşan), 21; Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), 197.

<sup>103</sup> *Makâlât*, (E.Coşan), 9.





eğer şüphe gelirse, iman gider; iman gelirse de şüphe giderilmiş olur.<sup>104</sup> Çünkü iman akılla ilişkilidir; akıl ise sultandır ve ten içinde imanın naibidir. Sultan giderse naibin varlığı da düşünülemez.<sup>105</sup>

Bu açıklamalar iman-akıl-kesinlik arasındaki ilişkiyi hiç de kapalı olmayan bir biçimde ele veriyorsa da, Hacı Bektâş Velî'ye göre salt rasyonel bir değer biçim de iman için yeterli bir temel sağlamamaktadır. Çünkü aklın bilgi üretmesi, bilgiyi doğrulaması ve imana bilgiye dayalı bir temel sağlaması gerekmektedir. Hacı Bektâş'a göre iman sürekliliği, başta bilgi olmak üzere edep, haya, utanma, sabır gibi erdemlerle kuşatılmasına bağlıdır.<sup>106</sup> İmanın teorik temellerinin ötesinde bir takım ahlâki davranışlar setiyle açıklanması, imana pratik bir çerçeve önermekte ve insanın ahlâkî davranışlarından hareketle imanı doğrulama imkanı vermektedir. Ahlâkî bir bakış açısından imanın nedeni artık edep olmaktadır ve inanan kişi kin, garaz gibi kötü davranışlardan uzak kalmalıdır. Çünkü edebi olmayanın imanı da olmaz.<sup>107</sup> Hacı Bektâş Veli imanın ahlâkî temellerine dikkat çekmesi hem dikkat çekici ve hem de oldukça önemlidir. Çünkü O, iman ile kötü huyları barındırma arasında çelişki görür. Böylesine bir kötülük içinde bulunan birinin Tanrı'nın kitaplarına ve tebliğlerine inandım diyebilmesini tam bir tutarsızlık olarak değerlendirir.<sup>108</sup>

Bektâşi metinlerinde yine Mâtürîdîlik'te olduğu gibi,<sup>109</sup> akletmek tavsiye edilmektedir: "Ey Allah'a ortak koşan kimse, rahmeti, şefaati ve ermiş kimsenin tesirini kimden umarsın, aklet. Hakk'ın yol göstermesi, Muhammed'in şefaati ve İmam Ali'nin velayetidir ki Kur'an fahmedilmiştir."<sup>110</sup> "Bütün isimler, Allah'ın doksan dokuz güzel ismidir ki bütün varlıklar zât ve sıfatı Âdem'dir. Gel şimdi Âdem'i anla ki Hak Teâlâ şöyle buyurmaktadır; <sup>111</sup> *Tâ, sîn, mîm. Bunlar, apaçık Kitabın ayetleridir.*<sup>112</sup> "İşte hadis, işte ayet, insan olmak isterken, düşün ve anla; cahil olmak istersen düşünme, anlama."<sup>113</sup> *Men arefle nefsunî fehm eyle var/Ol ki bildi vâkıf-ı Mevla durur.*<sup>114</sup>

<sup>104</sup> *Makâlât*, (A.Güzel), 254.

<sup>105</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (E. Cosan ), 9.

<sup>106</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (E.Cosan), 21; Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), 197.

<sup>107</sup> *Kitab-ı Cebbâr Kulu*, 30, 75.

<sup>108</sup> Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A.Güzel), 178.

<sup>109</sup> el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhid*, 4-5.

<sup>110</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 28a-29b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 86b-87b.

<sup>111</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 13b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 73b.

<sup>112</sup> *Şuarâ*, 26/1-2.

<sup>113</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 22a-22b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 81b.

<sup>114</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye,19a; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 78b



## 2. İbadet Anlayışı Açısından Etkileşim

Bektâşî olarak adlandırılan zümrelerin Anadolu'ya geldikten sonra, en çok etkilendikleri çevrenin Hanefî kültür çevresi olduğu tarihsel veriler tarafından doğrulanmaktadır. Öyle ki Horasan ve Maverâünnehir'de Ehl-i Sünnet şemsiyesi altında görülmeyen pek çok mezhep Hanefî kültür havzasının fıkhî tartışılmaz lideri Ebû Hanîfe'nin görüşlerine göre dini ve sosyal hayatlarını sürdürmekteydiler.<sup>115</sup>

Hanefilik, Kûfe'deki ekolünün öncülerinden İmam-ı Azam Ebu Hanîfe'ye nispet edilen ve Ehl-i Sünnet içerisinde ilk sistemleşen fıkhî mezheptir. Hanefilik olarak şöhret bulan mezhep, ismini, ekolün metodolojisinin ve temel görüşlerinin teşekkülünde önemli bir paya sahip olan Ebû Hanîfe'den almaktadır. Mezhebin esaslarını belirleyen, Ebû Hanîfe(150/767)'dir. Sahabe ve tabiin neslinden birçok âlimin faaliyet gösterdiği ilim merkezlerinden biri olan Kûfe şehrinde yetişmiştir.<sup>116</sup> İmam Mâtûrîdî de, bu çizgide yetişmiş olan Ebû Hanîfe'nin itikadî görüşlerinden yararlanarak kendi din anlayışını inşa etmiştir. Ebû Hanîfe-Mâtûrîdî çizgisi akli esas alan ve akıl taraftarlarının çizgisi olarak belirlenmiş, Ahmed Yesevî ve onun hocası Yusuf Hemedânî'nin de görüşlerinin temelini oluşturmuştur.<sup>117</sup>

Mesela şehir Bektâşîlerinden olan Kaygusuz Abdal'ın hayatı ve çevresi incelendiğinde onun Hanefî bir derviş olduğu, ibadetlerinde bu mezhebe göre amel ettiği ortaya çıkmaktadır. Onun mensup olduğu Abdal Musa tekkesinde ortaya çıkan çok sayıdaki Hanefî çevreye ait kitaplar, bu oluşumun içinde bu mezhebin etkisinin büyük olduğunu da göstermektedir. Kaygusuz Abdal'ın dinî bilgileri ve tasavvufî bilgileri Abdal Musa'dan aldığı dikkate alınırca, öyle anlaşılıyor ki hocası ve şeyhi Abdal Musa günlük ibadetlerde ve fıkhî konularda Hanefî idi. Diğer taraftan Kaygusuz Abdal, Müzdelife'de akşam ve yatsıyı birleştirerek kılmıştır. Hanefiler akşam ve yatsı namazının Hacc yaparken Müzdelife'de birleştirilmesine ruhsat vermiştir. Bu durum, o ve onunla birlikte Hac yapan Bektâşîlerin fıkhîta Hanefî olduğunu gösteren en önemli delillerden birisidir. Kaygusuz, şiirlerinde abdest alırken Şiiler gibi çıplak ayağa mest etmeyi kabul etmemiş Hanefiler gibi ayakların yıkanmasını benimsemiş, namazın

<sup>115</sup> Kutlu, *Alevilik Bektâşilik Yazıları*, 48.

<sup>116</sup> Kutlu, "Hadis Taraftarları, Eş'arilik, Mâtûridilik", 266.

<sup>117</sup> Geniş bilgi için bkz., İsmail Özmen, *Alevî-Bektâşî Şiirleri Antolojisi*, Ankara 1995, I/241-242; Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektâş Velî ve Bektâşilik*, Sezgin Neşriyat, III. Baskı İstanbul 1992, 253-54; Mahmut Bozçalı, *Alevî-Bektâşî nefeslerinde dinî muhtevâ*, Horasan Yay., İstanbul 2005, 150.



içindeki ve dışındaki şartlarla guslün tarifini Hanefi fihına göre vermiştir.<sup>118</sup>

İtikadî alanın yanı sıra amelî sahada da Bektâşi Metinlerinde daha başta şerîatın, “Hz. Muhammed’in amel ve davranışlara ilişkin getirdiği şeyler” olarak tanımlandığı görülür. Ayrıca ibâdetler ve bunların yerine getiriliş şekliyle ilgili olarak *Erkânnâmeler*de ayrıntılı bilgiler mevcuttur. İtikadî konularda genel bilgilerle yetinilirken, ibâdetlerde küçük ayrıntılar bile dikkate alınmıştır. Hatta bu haliyle *Erkânnâmelerin* küçük bir ilmihal niteliği taşıdığı bile söylenebilir. İmanla ilgili konularda geleneksel tasnif, ibâdetlerde de belli ölçüde uygulanmıştır.<sup>119</sup>

“Allah, benim de Rabbim, sizin de Rabbinizdir. Öyle ise ona kulluk edin. İşte bu doğru yoldur”<sup>120</sup> ayetine dikkat çeken Bektâşi metinleri, Allah’a kulluk etmek gerektiğini ifade etmektedir. O, Allah’a kulluk yolundan ayrılanlara, yarın ahiret gününde azap olduğunu şu ayetle delillendirmiştir:<sup>121</sup> *Allah ve Resulünü incitenlere Allah, dünyada ve ahirette lânet etmiş ve onlar için horlayıcı bir azap hazırlamıştır.*<sup>122</sup>

Hanefilik’te olduğu gibi Bektâşi metinlerinde İslam’ın beş şartı sayılırken; kelime-i şahadet, namaz ve oruçtan bahsedildiği gibi zekât ve hacdan da bahsedilmektedir; “Âlemler Hz. Muhammed’in şanı için yaratılmıştır. Bunlar Allah dostluğu ve makamına ulaşmışlar, Cehennem azabından kurtulmuşlar ve ihtiyaçsızlık içinde olgunluk seviyesine erişmişlerdir. Her kim bunlardan şüphe duysa ve onların yolundan gitmese, ben müminim demesinin, kelime-i şahadet getirip namaz kılmasının, oruç tutmasının, hacca varmasının ve zekât vermesinin ona bir faydası yoktur. Bu dünyada her neye yönelse, haram olur. Ondan uzak durmak gerekir.”<sup>123</sup> Haccın emredildiği, haccın farzlarının yerine getirildiği nakledilen başka ifadeler de mevcuttur.<sup>124</sup>

<sup>118</sup> Kaygusuz Abdal ve Abdal Musa ile ilgili geniş bilgi için bkz., Kutlu, *Alevilik Yazıları*, 50 vd.

<sup>119</sup> Mesela ibadetlerle ilgili bilgiler “otuziki farz” olarak formüle edilmiştir. Bkz., *Erkânnâme*, Hacı Bektâş ilçe halk kütüphanesi, vr.1b-15b; Ahmet Rif’at Efendi, *Mir’âtü’l-Makâsîd fî Def’i’l-Mefâsîd*, İbrahim Efendi Matbaası, İstanbul 1293/1876. Krş. *Gerçek Bektâşilik*, Haz. Salih Çift, İz Yay. İstanbul 2007, 167-175. Yine İslâm’ın beş esası, hafızada tutulması için, “Savm-u salât; hac-u zekât, kelime-i şehâdet” sırasıyla yer almıştır. *Erkânnâme*, Hacı Bektâş ilçe halk kütüphanesi, vr.3b, 5b, 8b.

<sup>120</sup> Âl-i İmrân Suresi, 3/51.

<sup>121</sup> Virânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 17a; Virânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 77a.

<sup>122</sup> Azhâb, 33/57.

<sup>123</sup> Virânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 26a, 33b; Virânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 84b-85a, 90a.

<sup>124</sup> Virânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 7a, 33b; Virânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 67b, 90a.



Tetkik ettiğimiz metinlerde, insicamlı olmamakla beraber, yaygın olarak kullanılan bir hadise dayandırılan İslâm'ın şartları; kelime-i şahadet, zekât vermek, namaz kılmak, oruç tutmak, hacca gitmek<sup>125</sup> şeklinde verilmektedir. Devamında ise şu ifadelere yer verilir: Bir kimsenin Müslüman olması için kelime-i şahadet getirmesi gerekir. İslâm dininin ilk şartı olan kelime-i şahadet, Tanrı'nın birliğine ve Hz. Muhammed'in onun kulu ve elçisi olduğuna inanmaktır.<sup>126</sup>

Bektâşiliğin önemli kaynaklarından *Velâyetnâme*'de de Hacı Bektâş Veli'nin namaz kılmasıyla ilgili bölümler bulunmakta yaptığı ibadetle ilgili detaylı tasvirler yapılmaktadır: “Tanrı'nın rahmeti Hacı Bektâş Veli, seccade üstüne çıkıp Tanrı dergâhına iki rekât namaz kıldı... Hacı Bektâş Veli halktan çekildi. Bir ibadet yurdunda karar etti. İbadete koyuldu. Riyazattan öyle bir hale geldi ki namazda rükû ettiği zaman başında mübarek beyni hareket eder, rükûdan kalkınca gene yerine gelirdi. Tam kırk yıl ibadet etti...”<sup>127</sup>

Kur'an'da namaz, oruç, hac, zekât gibi ifa edilmesi gereken temel ibadetler sıkça emredilmektedir. Tasavvufî akımların, oluşturdukları yapıları sürdürmek, müntesipleri arasındaki bağı pekiştirmek için ibadetleri titizlikle yerine getirdikleri ve davranışların ıslah edilmesine büyük önem verdikleri görülür. İbadetler, şeriat kapısının ilk makamlarından birini ifade eder. Hacı Bektâş Veli'nin din anlayışını şekillendiren ortam tasavvufî bir ortam ve din anlayışının temel karakteri de tasavvufî bir İslâm anlayışıdır. Zahirî anlamda bu anlayışın inanç ve ibadet boyutundaki belirleyici eğilim Hanefiliktir. Çünkü bu husus eserde net olarak görülmektedir.

Bektâşi metinlerinde dikkat çeken hususlardan diğer bir ifade de, Hanefilikte olduğu gibi<sup>128</sup> namazın farz kılınışı Miraç'ta ki anlatılardır; Vîrânî Baba, namazın Allah tarafından Hz. Peygamberin ümmeti için miraç gecesinde elli vakit olarak farz kılındığını, Allah'ın onu beş vakte indirdiğini ifade etmektedir.<sup>129</sup> *Kim ortaya bir iyilik koyarsa, ona on katı verilir. Ortaya bir kötülük koyan ise ancak misliyle cezalandırılır. Onlara haksızlık yapılmaz*<sup>130</sup> ayetine dayanarak da beş vakit namazın elli vakit namazın yerine geçtiğini belirtmektedir.<sup>131</sup>

<sup>125</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 26a; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 84b-85a. Ayrıca bkz., *Âdâb-ı Erkân-ı Bektâşîyye*: Yazma Eser, Yapı Kredi Sermet Çifter araştırma kütüphanesi, No:7/2.

<sup>126</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 29b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 87a.

<sup>127</sup> *Velâyetnâme*, Menâkıb-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Veli, İstanbul 1990, 8.

<sup>128</sup> Ebû Hanîfe, *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, 59.

<sup>129</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 32b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 89b.

<sup>130</sup> En'am, 6/160.

<sup>131</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 16b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 76b, 89b.



Bunlar arasında İslam'ın şartları genel hatlarıyla belirtilmiş ve namaz vakitleri Hanefi mezhebi esasları doğrultusunda işlenmiştir.<sup>132</sup> Bektâşi metinlerinde namazın, Allah'ın emri çerçevesinde şartlarını taşıyan her Müslüman'a farz olduğu net bir şekilde açıklanmaktadır. Beş vakit olan *sabah, öğle, ikindi, akşam, yatsı* namazının haricinde, bütün bu uygulamalara uygun olarak namaz üç kısıma ayrılmaktadır; Bunlardan birincisi belli bir yerde ikamet edenlerin kıldıkları namaz, yolculukta olanların kıldıkları namaz ve Cuma namazı.<sup>133</sup> Yine namaza hazırlık niteliği taşıyan abdestin farzlarından olan ayağın yıkanmasından bahsetmesi<sup>134</sup> Hanefiliğin etkisini göstermektedir.<sup>135</sup> Yine başka Bektâşi metinlerinde yer alan namaz vakitleri, rekâtları ve bunların hükümleri, Hanefilik esasları doğrultusunda belirlenmiştir. Buna göre Bektâşilikte günlük namazların rekât sayısı kırktır.<sup>136</sup> Vitir namazı Hanefilerde üç rekatlık vacip bir namaz iken, diğer mezheplerdeki hükmü değişmektedir.<sup>137</sup> Bektâşilikte ise, Vitir namazının üç rekatlık vacip namaz olarak geçmesi<sup>138</sup> Hanefilik etkisini ortaya koymaktadır.

Bektâşilikte Cuma namazının kılınabilmesi için gereken şartlar arasında, Cuma kılınacak yerin imamının bizzat padişahın kendisi tarafından görevlendirilmiş olması, namazın öğle vaktinde kılınması, cemaat hazır olduktan sonra hutbe okunması, imamdan başka en az üç kişinin camide gelmiş hiçbir kimsenin bu görevi ifa hususunda engellenmemesi gibi hususlar yer almaktadır.<sup>139</sup> Bütün bunlar Cuma namazının Hanefi mezhebi esasları doğrultusunda şekillendiğinin bir göstergesidir. Özellikle namazın kılınabilmesi için en az üç kişi şartının koşulmuş olması bu etkiyi daha net ortaya koymaktadır.<sup>140</sup>

Benzer türde etkileşim bayram ve cenaze namazında da rastlanır. Bayram namazı Bektâşilikte Hanefiliğin kabulü doğrultusunda vacip bir namaz olarak yerini almıştır.<sup>141</sup> Cenaze namazı da Hanefilikteki şekliyle yer almıştır.<sup>142</sup>

<sup>132</sup> Abdullah b. Mahmud el-Mavsîlî(683/1284), *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk., Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Beyrut 2005, I/110.

<sup>133</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 32a, 34a; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 89a, 91a.

<sup>134</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 33a; 35a; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 90a, 93a.

<sup>135</sup> el-Mavsîlî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk., Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Beyrut 2005, I/10.

<sup>136</sup> *Erkânâme*, Hacı Bektâş İlçe Halk Kütüphanesi, vr., 9a.

<sup>137</sup> el-Mavsîlî, *el-İhtiyar*, I/72.

<sup>138</sup> *Erkânâme*, Hacı Bektâş İlçe Halk Kütüphanesi, vr., 9b.

<sup>139</sup> *Erkânâme*, Hacı Bektâş İlçe Halk Kütüphanesi, vr., 9a-9b.

<sup>140</sup> el-Mavsîlî, *el-İhtiyar*, I/62.

<sup>141</sup> *Erkânâme*, Hacı Bektâş ilçe halk kütüphanesi, vr., 11b-912a.

<sup>142</sup> *Erkânâme*, Hacı Bektâş ilçe halk kütüphanesi, vr., 12b.



Bektâşi metinlerinde İslam dininin ameli yönü izah edilmiş, ibadetlerin kâmil insan olma yolunda önemli bir vasıta olduğu vurgulanmıştır. Orucun da Allah tarafından altmış gün olarak farz kılındığı ve Allah'ın onu otuz güne indirdiği ifade edilmektedir.<sup>143</sup> *Oruç dahi otuz gündür.*<sup>144</sup> Bu ifadelerle Vîrânî Baba, otuz gün oruç tutan kişinin yıl boyunca oruç tutmuş gibi sevap kazanacağını ifade eden şu ayeti zikretmektedir;<sup>145</sup> *Kim ortaya bir iyilik koyarsa, ona on katı verilir...*<sup>146</sup>

### Sonuç

Bektâşi metinlerinde genel İslami telakkilere uygun olarak *iman esasları* olarak da ifade edilen altı esası kabul edilmekte ve bunları şeriatın ilk makamı olarak değerlendirmektedir. Bu, Bektâşilikte Hanefi-Mâtûrîdî etkiyi göstermektedir. Bektâşilikte ki inanç esaslarının temelinde, bu temeli sonuç olarak Hacı Bektâş Velî öğretisinde yer alan mezhebi unsurlar ona izafe edilen eserlere dayanıldığı sürece, Mâtûrîdîlik ve bölgede yaygın olan öteki İslâm kültürünün mirası ile ilişkilendirilebilir.

Bektâşi metinlerinde inanç konularında mezhebi taassup ön planda tutulmaksızın İslâm esasları içerisindeki Allah, peygamber ve ahiret inancından bahsedilmektedir. Bu eserde İslâm'ın Kur'an'daki evrensel değerleri öne çıkmaktadır. Bu anlamda, Bu metinlerinde var olan Sünnilik algısı büyük ölçüde Mâtûrîdîlik ve Hanefilikten beslenmiştir. Akla verilen önem, tekvin sıfatının Allah'ın subûti sıfatlarından biri olarak kabul edilmesi, Allah'ın görülmesi, Kur'an'ın eksik olmadığı, mucize, şefaahat gibi konularda Mâtûrîdî etkileşiminin izlerini bulmak mümkündür. Fıkhi ve ameli konularda da Hanefilikten izler taşımaktadır. Bu durum özellikle abdest, namaz, oruç, sadaka ve hacc gibi ibadetlerin tasnifi ve yerine getiriliş biçimlerinde kendisini göstermektedir.

<sup>143</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 32b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 89b.

<sup>144</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 35a; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 93a.

<sup>145</sup> Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Süleymaniye, 16b; Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Yazmalar, 76b.

<sup>146</sup> En'am, 6/60.



### Kaynakça

- Âdâb-ı Erkân-ı Bektâşîyye*: Yazma Eser, Yapı Kredi Sermet Çifter araştırma kütüphanesi, No:7/2.
- Ahmet Rif'at Efendi, *Mir'âtü'l-Makâsıd fî Def'i'l-Mefâsıd*, İbrahim Efendi Matbaası, İstanbul 1293/1876.
- Aydın, Osman, "Bektâşî Fütüvvetnâmelerinde mezhebî unsurlar", *I. Uluslararası Hacı Bektâş Velî sempozyumu 7-9 Mayıs 2010*, I-II, II/637-659, Ankara 2011, II/644-649.
- Bozçalı, Mahmut, *Alevî-Bektâşî nefeslerinde dînî muhtevâ*, Horasan Yay., İstanbul 2005.
- Ca'fer es-Sadık, *Fütüvvetnâme*, Millet Genel Kutüphanesi: 902, vr. 10.
- Ebû Hanîfe, *el-Âlim ve'l-Müteallim*, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın beş eseri içinde, İstanbul 1981.
- Ebû Hanîfe, *el-Fikhü'l-Ebsat*, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın beş eseri içinde, İstanbul 1981.
- Ebû Hanîfe, *el-Vasiyye*, nşr. M. Zahid Kevserî, trc. Mustafa Öz, İmam-ı Azam'ın beş eseri içinde, İstanbul 1981.
- Ebû Hanife, İmam-ı A'zam (148/767), *İmam-ı Azamın Beş Eseri*, Çev., Mustafa Öz., İFAV., Yay., 2. Basım, İstanbul 1992.
- el-Mâtürîdî, Muhammed b. Muhammed (333/944), *Kitâbu't-Tevhid*, nşr., Bekir Topaloğlu-M. Aruçi, Ankara 2003,
- el-Mâtürîdî, *Te'vilatu'l-Kur'an*, İlmî Kontrol: Bekir Topaloğlu. I-XVII, Mizan Yayınevi, İstanbul 2005-2010.
- el-Mavsîlî, Abdullah b. Mahmud (683/1284), *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk., Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Beyrut 2005, I/110.
- el-Mavsîlî, Abdullah b. Mahmud, *el-İhtiyar li Ta'lîli'l-Muhtâr*, thk., Abdullatif Muhammed Abdurrahman, Beyrut 2005.
- el-Pezdevî, Ebu Yusr, *Ehl-i Sünnet Akaidi (Usûlü'd-Din)*, trc. Şerafeddin Golcuk, 2. bs. İst. 1988.
- Erkânname*, Hacı Bektâş ilçe halk kütüphanesi, No:36.
- er-Radavî, Abdulganî Muhammed b. Alauddin el-Hüseynî (930/1524), *Fütüvvetnâme-i tarikat*, Hasan Özdamar nüshası, vr. 30b.
- Esterabadi, Fazlullah b. Ebi Muhammed Hurufî Tebrizi (796/1394), *Câvidannâme*, İstanbul Millet Kütüphanesi, Ali Emirî, Farsça, no: 1000.
- Gerçek Bektâşilik*, Haz. Salih Çift, İz Yay. İstanbul 2007, 167-175.
- Günaltay, Şemsettin, "Selçuklular Horasan'a indikleri zaman İslam dünyasının siyasal, sosyal, ekonomik ve dini durumu", *Belleten*, VII (1943), 81-82.
- Hacı Bektâş Velî, *Kitâbu'l-Fevâid*, Can yayınları, İstanbul 2007.
- Hacı Bektâş-ı Velî, *Makâlât*, (A. Güzel), Ankara 2002.
- Hacı Bektâş-ı Velî, Makâlât*, (E.Coşan), Ankara 1996.





- Kaya, Haydar, *Bektâşi İlmihali*, Ayyıldız yayınları, Manisa 1989.
- Kaygusuz Abdal (*Alâeddin Gaybî*) *Menâkibnâme*, haz., Abdurrahman Güzel, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1999;
- Korkmaz, Esat, *Vilâyetname*, Can yayınları, İstanbul 1999.
- Kutlu, "Hadis Taraftarları, Eş'arilik, Mâtûridîlik", *İslam Düşünce Ekolleri Tarihi*, Ankuzem yay., Ankara 2006, 261-296.
- Kutlu, "İslam düşüncesinde tarihsel din söylemleri olgusu", *İslamiyat*, 4(2001), IV/22.
- Kutlu, Sönmez, "İmam Mâtûridî ve Mâtûridîlik Söyleşisi II", *Vatanbir Dergisi*, <http://www.sonmezkutlu.net>.
- Kutlu, Sönmez, *Alevîlik-Bektâşîlik yazıları Alevîliğin yazılı kaynakları buyruk*, Ankara Okulu yay., Ankara 2008, 31 vd.
- Onat, Hasan, "Ahmet Yesevî'nin din anlayışı ve Bektâşilikteki bazı yansımaları", *II. Uluslararası Türk Kültür evreninde Alevîlik Bektâşîlik bilgi şöleni*, Ed., Filiz Çelik, Tuncay Bülbül, Ankara I (2007), 213-226.
- Özmen, İsmail, *Alevî-Bektâşi Şiirleri Antolojisi*, Ankara 1995.
- Sezgin, Abdülkadir, *Hacı Bektâş Velî ve Bektâşilik*, Sezgin Neşriyat, III. Baskı İstanbul 1992.
- Teber, "Bektâşi Erkânâmelerinde mezheplerüstü yaklaşım: ahlâk merkezli din anlayışı", *Uluslararası Hacı Bektâş Velî sempozyumu 7-9 Mayıs 2010*, 637-659 I-II, II/637-659, Ankara 2011, II/660-663.
- Teber, Ömer Faruk, *Bektâşi Erkânâmelerinde mezhebi unsurlar*, Aktif Yayınevi, Ankara 2008, 126-127.
- Üveysilikten *Bektâşîliğe Kitâb-ı Cebbâr Kulu*, haz., Hasan Yüksel-Saim Savaş, Sivas 1997.
- Vilâyetnâme* (Menâkib-ı Hünkâr Hacı Bektâş-ı Velî), İnkılap Kitabevi, İstanbul, trz, (A. Gölpınarlı).
- Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, İstanbul Süleymaniye kütüphanesi yazma bağışlar bölümü, No; 3921, 51 vr.
- Vîrânî Baba, *Fakr-nâme*, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi, 42 Kon 5393/3,
- Yalçın, Aziz, *Makâlât-ı Hacı Bektâş Velî (yorum ve açıklamalarla)*, Der yayınları, İstanbul, 2000.
- Yeşilyurt, Temel, "Alevî Bektâşîliğin İnanç Boyutu", *İslâmiyat*, VI/3 (2003), 29-30.

